

ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВОКАЛЬНИХ ДУЕТІВ СВІТОВОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИКИ: ВИКОНАВСЬКИЙ АСПЕКТ

PROBLEMS OF INTERPRETATION OF VOCAL DUETS OF WORLD AND UKRAINIAN CLASSICS: PERFORMANCE ASPECT

Виконавська інтерпретація музичного твору є явищем індивідуального вияву художнього та драматургічного чуття артиста. Інтерпретація вокального дуету зумовлює потребу колективної інтерпретації у процесі творчої співпраці музикантів.

Інтерпретація музичних творів є однією з найважливіших проблем музичного виконавства. Вона розглядається у полі об'єктивно-суб'єктивних чинників стосовно глибини виявлення художнього задуму композитора і міри творчої свободи виконавця. Зокрема, значна частина науковців, педагогів і виконавців наполягає на повній відповідності виконання задуму композитора. Інша – відстоює право виконавця на творчий підхід, мотивуючи свою позицію природою музичного мистецтва і специфікою музичного виконавства.

Побутують думки про потребу повної інтерпретації відповідно до творчого задуму автора, проте в цьому випадку майже нівелюється художньо-творчий складник участі виконавця, що позбавляє виконавський процес емоційної забарвленості, суттєво зменшуючи цікавість до сприйняття такої творчості. На нашу думку, більш доцільним є залучення творчого підходу, де попри потребу відтворення авторського задуму залишається простір для виявлення власної художньо-виконавської індивідуальності. Так, формування інтерпретаторських вмінь передбачає навички вміння самостійного свідомого тлумачення знаково-драматичної системи музичних творів різних жанрів, стилів і напрямів.

Із аналізу наукових праць робимо висновок, що художня інтерпретація – це процес, який складається з таких етапів пізнання: засвоєння продукту первинної творчості, створення власної виконавської концепції, репетиційної роботи, сценічно-публічного виконання. На кожному з етапів формується музично-виконавський досвід, накопичуються знання, поглиблюється художній тезаурус, вдосконалюються художньо-інтерпретаційні вміння, здібності, особистісні якості виконавця [6].

Отже, виконавська інтерпретація вокального дуету очевидно відрізняється від інтерпретації сольного номеру. Так, при роботі виконавців над дуетом індивідуальний виконавський стиль потребує певної гнучкості в контексті пошуку спільної концепції виконавської інтерпретації. Індивідуальна виконавська інтерпретація визначається як художнє тлумачення виконавцем авторської інформації, яке зумовлює діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного, виражене у вигляді особистісного ставлення до твору, що виконується.

При інтерпретації вокального дуету виникає потреба в побудові концепції колективної художньо-виконавської інтерпретації. Так, визначимо систему концертмейстер – учасник дуету 1 – учасник дуету 2. При роботі над твором від учасників дуету вимагається не лише максимальне проникнення в образну систему свого героя та відтво-

рення сюжетної драматургії свого персонажу. У такому випадку виникає потреба в розумінні сутності драматургії персонажа партнера, чому сприяє орієнтація на знання музичного матеріалу всього номеру, а не зосередження уваги суто на своїй партії. Лише емпатичне відчуття одне одного стане фактором на шляху пошуків колективної художньої концепції такого твору. Проте не лише музичний складник є чинником колективної інтерпретації. У цьому випадку не останнє місце займає і акторське відчуття учасниками дуету одне одного. Тоді інтерпретація стає колективно-образним тлумаченням виконавцями об'єктивної композиторської інформації, що характеризується рисами ідеально-уявного спільного бачення предмета трактування. Щодо відмінностей в інтерпретації вокальних дуетів світової та української класики, то, на нашу думку, такі суттєві відмінності відсутні, адже особливості цього процесу цілком співпадають із класичними канонами виконавської інтерпретації.

Ключові слова: виконавська інтерпретація, вокальний дует, українська класика, світова класика.

Performing interpretation of a musical work is a phenomenon of individual expression of artistic and dramatic sense of the artist. Interpretation of the vocal duo, in turn, determines the need for collective interpretation in the process of creative cooperation of musicians.

Interpretation of musical works is one of the most important problems of musical performance. It is considered in the field of objective-subjective factors regarding the depth of revealing the artistic idea of the composer and the degree of creative freedom of the performer. In particular, a significant number of scholars, educators and performers insist on full compliance with the composer's plan. Another – defends the performer's right to be creative, motivating his position by the nature of musical art and the specifics of musical performance.

There are opinions about the need for full interpretation in accordance with the author's creative idea, but in this case the artistic component of the performer's participation is almost leveled, which deprives the performance process of emotional coloring, significantly reducing interest in the perception of such work. In our opinion, it is more expedient to involve a creative approach, where, despite the need to reproduce the author's idea, there is still room to reveal one's own artistic and performing individuality. Thus, the formation of interpretive skills involves the skills of independent conscious interpretation of the sign-dramatic system of musical works of different genres, styles and directions.

From the analysis of scientific works we conclude that artistic interpretation is a process that consists of the following stages of cognition: mastering the product of primary creativity, creating your own performance concept, rehearsal work, stage and public performance.

УДК 070:78:654

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.14>

Семененко І.В.,

заслужена артистка України,
в. о. доцента кафедри оперного співу
Національної музичної академії України
імені Петра Чайковського

Швачка А.О.,

народна артистка України,
в.о. доцента кафедри оперного співу
Національної музичної академії України
імені Петра Чайковського

At each stage, the musical-performing experience is formed, knowledge is accumulated, the artistic thesaurus is deepened, artistic-interpretive skills, abilities, personal qualities of the performer are improved [6].

Thus, the performing interpretation of the vocal duo is obviously different from the interpretation of the solo number. Thus, when working on a duet, the individual performance style requires some flexibility in the context of finding a common concept of performance interpretation. Thus, the individual performer's interpretation is defined as – the artist's artistic interpretation of the author's information, which determines the dialectical unity of objective and subjective, expressed in the form of a personal attitude to the work being performed. In turn, when interpreting a vocal duo, there is a need to build a concept of collective artistic and performing interpretation. So, define the following system accompanist – member of the duo 1 – member of the duo 2. When working on the work from the members of the duo is required not only maximum penetration into the image system of his character and reproduction of the plot drama of his char-

acter. In this case, there is a need to understand the essence of the drama of the character of the partner, which contributes to the focus on knowledge of the musical material of the whole number, rather than focusing purely on his part. Only the emphatic feeling of each other will be a factor in the search for a collective artistic concept of the work.

However, not only the musical component is a factor of collective interpretation. In this case, not the last place is occupied by the acting feeling of the members of the duo each other. Interpretation then becomes a collective-image interpretation by performers of objective composer's information, which is characterized by the features of an ideal-imaginary common vision of the subject of interpretation. Regarding the differences in the interpretation of vocal duets of world and Ukrainian classics, in our opinion there are no such significant differences, because the features of this process completely coincide with the classical canons of performing interpretation.

Key words: *performing interpretation, vocal duet, Ukrainian classics, world classics.*

Постановка проблеми в загальному вигляді.

В сучасних умовах свого розвитку вокальне мистецтво перебуває в системі пошуку нових мотивів, ідей та засобів виразності, ритміки. Одним з актуальних питань, навколо якого вже тривалий час ведуться дискусії, є питання специфічних особливостей виконавської інтерпретації, що включає в себе проблеми різноаспектного і глибинного пізнання художнього задуму автора музичного твору, необхідності якісного оволодіння художньо-виразними засобами виконавства та технічних прийомів, коректного виконання творів у контексті стилістичних і жанрово-національних чи константно творчих показників авторського композиторського стилю. Також значна увага науковців надається питанням виконавської свободи, визначенням показників і вміння артиста до індивідуального творчого впливу в процесі виконавської трансформації музичного твору, визначаються виміри суб'єктивності виконавської інтерпретації та її ролі в творчому розвитку артиста.

Так, процес виконавської інтерпретації є виразником особливостей виконавського мистецтва як художнього явища в процесі художньо-творчої діяльності. Специфічні особливості вокального виконавства варто шукати у предметі діяльності, яким є музичний твір, а в ширшому контексті – в індивідуальних властивостях, специфічних художньо-виразних засобах притаманних виключно даному виду музичного мистецтва. Усвідомлення феномену вокально-виконавського мистецтва можливе лише за умови глибинного проникнення в сутність його матеріальної сфери, шляхом всебічного виявлення виражальних засобів, які є носіями художньої образності [5, с. 13–15].

Отже, актуальність нашого дослідження зумовлена такими чинниками: наявність проблеми

розуміння та художньої інтерпретації камерно вокальних творів світової та української класики, наявність протиріч між потребою у теоретичному осмисленні та сучасним станом сприйняття цього питання, потребою у забезпеченні виконавського процесу науково-обґрунтованими методами виконавської інтерпретації вокальних дуетів.

Мета дослідження – з'ясувати виконавські особливості інтерпретації вокальних дуетів світової та української класики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Естетико-виконавські, педагогічні та методичні аспекти музично-виконавської діяльності знайшли досить широке висвітлення в науковій і навчально-методичній літературі. Проте завдання осягнення та трактування художньо-виразного змісту музичних творів є і буде залишатися актуальним для наукових розвідок.

Як зазначає Г.М. Падалка: «Інтерпретація – основний вид художньої діяльності у виконавських мистецтвах. Процес мистецької інтерпретації містить не тільки відтворювальні, репродуктивні аспекти, але і значний потенціал виявлення творчого ставлення до твору. Виконавцю треба не лише заглибитись у авторські почуття образу і якомога повніше передати його у власній трактовці, а й виявити власне розуміння тексту, виразити власні почуття, передати особливості власного сприйняття того, що створив автор» [8, с. 190].

Нині вчені, педагоги і музиканти прагнуть з нових позицій осмислити усі чинники виконавського процесу відтворювання музичних творів. Розширюється коло музикантів-практиків, які долучаються до розв'язання проблемних питань музичного виконавства: збереження і розвиток виконавських традицій; методологія, технологія

і практика виконавства. Напрацьовані ґрунтовні наукові дослідження, що розглядають музично-виконавську діяльність як невід'ємний складник культурно-мистецької спадщини (Н. Жайворонко); історичний процес розвитку музичного виконавства (В. Антонюк, Н. Ґуральник, Н. Кашкодамова); психологічні аспекти музично-виконавської діяльності (В. Петрушин, Ю. Цагареллі, Д. Юник); навчально-виконавська діяльність студентів ВНЗ (В. Буцяк, Г. Падалка, О. Щолокова); формування музично-виконавського мислення (В. Медушевський, Г. Ципін); особливості становлення виконавської майстерності музиканта (М. Давидов, Є. Йоркіна, О. Катрич, Ф. Липс); інтерпретація музичного твору (Р. Гржибовська, В. Москаленко).

Аналіз виконавського досвіду, в ракурсі реалізації певних творчих проєктів з точки зору інтерпретації музичних творів різних творчих епох знайшов відображення у наукових працях (Р.З. Комурджи, С.І. Савенко, Т.В. Чередниченко, А.Ю. Радвилевича) Але питання інтерпретації музичних творів розглядається здебільшого як допоміжне в низці інших проблем виконавської майстерності. На думку Д. Г. Юника, процес інтерпретації музичних творів ще не вивчений всебічно, тому що «поза увагою науковців залишились семантичні, психічні та загально фізичні стани суб'єктів, які, без сумніву, відіграють важливу роль у виконавському процесі музикантів» [10]. Очевидно, що процес становлення і розвитку інтерпретаційного мистецтва не може бути охоплений в рамках одноосібного дослідження, а потребує узагальнення і систематизації досвіду виконавської діяльності.

Зокрема, інтерпретацію як художнє явище в контексті музичного виконавства досліджували такі музикознавці та видатні виконавці-інтерпретатори музичних творів: С.С. Скребков, В.В. Беликова, Л. Гинзбург, О. Голубовская, С.А. Савшинский, А. Гольденвейзер, Л. Гуревич, К. Игумнов, М.П. Калашник, Г. Коган, Г. Курковський, А.В. Малинковская, В.Г. Москаленко, Е.Я. Либерман.

Різні аспекти інтерпретації представлені у роботах О.Д. Алексєєва, Є.Г. Гурєнка, Н.П. Крихалової, Ю.Л. Кочнева, С.Б. Критського, М.В. Русяєвої, І.Я. Рижкіна. Маючи певні історичні традиції, питання інтерпретації досить виразно представлена у роботах Н.І. Алекперової, Б.В. Асаф'єва, О.П. Воєводіна, Н.Є. Грибанової, Г.Г. Макаренка, С.А. Маркуса, А.М. Сохора, В.К. Суханцевої, Б.Є. Сюті, І.М. Юдкіна.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості наукових досліджень щодо виконавської інтерпретації оперних арій, наукового осмислення та узагальнення практичного досвіду потребує специфіка та особливості виконавської інтерпретації оперних дуетів світової та української класики.

Мета дослідження – з'ясувати виконавські особливості інтерпретації вокальних дуетів світової та української класики.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтерпретація» походить від лат. Interpretatio («роз'яснення, тлумачення») і має загальне значення для всіх видів мистецтва. У літературі – інтерпретація історичних і життєвих подій; у театральному мистецтві – інтерпретація літературної основи спектаклю; в образотворчому мистецтві – інтерпретація візуальних спостережень тощо. Щодо музичного мистецтва, то «Музична енциклопедія» містить таке визначення: «Інтерпретація – художнє тлумачення співаком, інструменталістом, диригентом, камерним ансамблем музичного твору в процесі його виконання, розкриття ідейно-образного змісту музики виразними і технічними засобами виконавського мистецтва. Інтерпретація залежить від естетичних принципів школи або напряму, до яких належить артист, від його індивідуальних особливостей та ідейно-художнього задуму. Інтерпретація передбачає індивідуальний підхід до виконуваної музики, активне до неї ставлення, наявність у виконавця власної творчої концепції втілення авторського задуму» [6, с. 549].

Уточнення поняття «інтерпретація» надає М. Кононова: «Інтерпретаційним можна назвати будь який вид діяльності, пов'язаний із освоєнням людиною об'єктивно існуючих предметів дійсності, через те, що акт їх сприйняття вже містить у собі суб'єктивне відношення до них реципієнта, то в цьому ракурсі усі творчі процеси, пов'язані з переведенням образних елементів у матеріальну площину й навпаки в межах музично-виконавського мистецтва можуть тлумачитися як інтерпретаційні, що дозволяє презентувати художню інтерпретацію як родову ознаку виконавства» [4, с. 198].

Оскільки питання виконавської інтерпретації вокальних дуетів нині не знайшло достатнього наукового висвітлення, розглянемо основні показники виконавської інтерпретації музичних творів, після чого буде здійснено спробу визначення поняття «дуетної інтерпретації».

Мистецтво інтерпретації (у сучасному розумінні) виникає і розвивається з середини XVIII ст., коли музична композиція і виконавство розділяються на самостійні види музичної діяльності. Виконавець стає інтерпретатором композиторських ідей, створювачем і носієм «звучової версії» музичного твору, найважливішою ланкою в комунікації «музичний твір – слухач». Не випадково Л.Є. Гаккель називає інтерпретатора «композитором композитора» [1, с. 2].

Значення інтерпретатора, музиканта нової формації, особливо зростає у XIX ст. Поступово завдання з інтерпретації музичних творів ускладнюються. Формуються різні стилі музичного вико-

навства. У зв'язку з цим виникають психологічні, педагогічні і технічні проблеми виконавської майстерності, утверджуються виконавські школи [10].

Проаналізуємо основні ланки діяльності виконавця інтерпретатора у процесі роботи над музичним твором. Починаючи роботу над музичним твором виконавець повинен проаналізувати форму музичного твору та його образний, ідейно-тематичний зміст. Тобто основним є усвідомлення провідної ідеї музичного твору, визначення його загальної структури та принципів розгортання тематизму. Наступним кроком є потреба у визначенні питомої ролі та значення кожної з частин, що веде за собою визначення закладеної автором системи музичного розвитку та встановлення специфіки єдності й протиставлення складових елементів музичної форми цього твору. Такий засіб аналізу музичного твору В.Г. Москаленко називає «інтерпретаційним аналізом» [5].

Надалі виникає потреба поєднання структурних елементів у процесі пошуку побічних фразових кульмінацій та руху до головної кульмінації в цій побудові. У процесі узгодження кульмінацій відбувається пошук головної кульмінації твору, що є основним показником наскрізності розвитку музичного матеріалу. В контексті інтерпретації вокального дуету таке завдання суттєво ускладнюється, адже є потреба як об'єктивного, так і суб'єктивного аналізу музичного матеріалу, де виконавець повинен інтерпретаторськи аналізувати не лише свою партію, але й партію партнера.

Так, у процесі вокальної роботи над музичним твором явища «інтерпретація» та «виконавство» постають як об'єкти виконавської діяльності, а саме конкретного варіанту музичного твору, створеного виконавцем, у нашому випадку дуетом, в процесі попередньої підготовки та саме під час концертного виступу. П.В. Харченко [19] підкреслює у цьому процесі два традиційних спекти: об'єктивний (зв'язок із творчістю композитора) і суб'єктивний (творчість самого виконавця). Проте виконавець є суб'єктом свого часу, з характерною йому свідомістю та спектром естетичних поглядів і смаків, сформованих під впливом оточуючого середовища. Тому є підстави стверджувати, що інтерпретація має не лише суб'єктивне, але й об'єктивне наповнення, що призводить до уточнення розуміння феномену інтерпретації не лише як суб'єктивної сторони виконавського процесу, але і як результату безпосередньо продуктивної діяльності артиста.

Отже, побудова якісної виконавської інтерпретації вокального твору будується на таких показниках:

- 1) розуміння процесу розвитку музичного твору як розгортання цілісної музичної картини у часі;
- 2) усвідомлення виконавцем функцій частин музичної форми та його образної структури;

- 3) наскрізний розвиток і його динамічний план;
- 4) відчуття ритму форми, її внутрішніх пропозицій;

5) роль динаміки і темброво-інструментальних засобів у досягненні музичної образності;

- 6) відчуття завершеності музичного процесу;

7) поєднання виконавських традицій та індивідуальної інтерпретації як умова наповнення слухачького інтересу емоційними відчуттями виконавця.

Отже, сучасна музика з її складним інтонаційним і ритмічним строем передбачає безмежну кількість варіантів інтерпретації, реалізація яких належить до компетенції виконавця-інтерпретатора. Осучаснення творів класичної спадщини можливе за умови збереження стильових ознак композитора або певної історичної епохи в межах авторського тексту. Провідна роль у створенні звукової версії композиторського тексту належить виконавцю-інтерпретатору.

Підкреслюючи необхідність напрацювання здатності виконавця до інтерпретації, доцільно звернути увагу на потребу розвитку вміння «входити в образ», у контексті ж інтерпретації дуету необхідною також є навичка артистичної роботи у парі та акторсько-виконавської взаємодії. В цьому випадку від обох учасників дуету вимагається рівнозначне володіння спектром засобів художньо-образної виразності, в чому суттєво допомагають знання психології сприйняття, спільне використання різноманітних асоціацій.

Отже, основним засобом існування художньо-образного мислення, зокрема і при інтерпретації вокального дуету, є оперування наявною образною системою. Взаємопроникнення виконавців у накопичену образну систему суттєво поглиблює можливості до спільних видозмін та образних трансформацій у процесі виконавської інтерпретації музичного твору.

Висновки. Ключовою ознакою виконавської інтерпретації є емоційна забарвленість її сценічного вираження. Проблема інтерпретації музичного твору є однією з ключових у музичному виконавстві, вона торкається об'єктивно-суб'єктивних аспектів ступеня виявлення авторського композиторського задуму і міри свободи виконавської творчості. Аналіз наукової літератури щодо особливостей та класичних положень виконавської інтерпретації дозволяє зробити висновок про поліфункційність інтерпретаційного процесу, що зумовлює потребу володіння низкою навичок поза межами музично-виконавського контексту.

О. Щербініна, вивчаючи інтерпретацію музичного твору крізь призму стильового феномену, доводить, що на всіх рівнях виконавської інтерпретації зберігається принцип взаємодії композиторського та виконавського стилю: осягнення композиторського стилю сполучається з формуванням

інтерпретаційного задуму виконавця; декодування авторського тексту супроводжується процесом його актуалізації в сучасному культурному просторі; вибір виражальних засобів і технічних прийомів зумовлюється інформацією, що закладена в тексті твору, індивідуальністю виконавця та відповідним культурно-історичним контекстом [8].

Інтерпретація вокального дуету є процесом більш складним, ніж інтерпретація сольного вокального номеру. Так, у цьому процесі інтерпретація трансформується з площини індивідуально-виконавського до творчо-колективного процесу, де якісний художній результат можливий лише за умови повноцінної всебічної взаємодії учасників дуету через проникнення не лише в образну систему власного персонажа, але й через акторсько-емпатичне відчуття драматургії партнера. В процесі підготовки нашої концертної програми було виявлено, що інтерпретація творів світової класичної музики є в більшій мірі регламентованою класичними канонами виконавської інтерпретації та дещо обмежує індивідуально-емоційний контекст виконавця в рамках наведеної образної системи, яка транслюється сюжетом опери (оперети) або історико-філософським контекстом музичного твору.

Так, основна увага виконавців зосереджується на доцільному відтворенні запрограмованих художньо-виконавських і творчо-емоційних аспектів, які вже закладені в образній системі музичного твору. Адаже акцентуація уваги на виявленні власного ставлення сприятиме поверхневості та недоцільності виконавської інтерпретації. Твори української класичної музики, попри закладену в них глибинну образно-емоційну та виконавську драматургію, залишають значно ширший простір для створення виконавської інтерпретації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гаккель Л.Є. Фортепианная музыка XX века. Сов композитор. 1990. 288 с.
2. Доценко А.С. Проблема стиля в этике и искусствознании. Москва : Знание, 1983. 64 с.
3. Зись А.Я. Искусство и эстетика. Москва : Искусство, 1975. 447 с.
4. Ільченко О.О. Народне оркестрове виконавство: аматорство і проблеми художності. Київ : КДІК, 1994. 116 с.
5. Іванов О.К. Суспільний діалог як умова формування демократичного і гуманного соціального клімату у багатонаціональній державі. *Науковий часопис*: Вересень № 3-4(68-69). Миколаїв, 2014. С. 20–24.

6. Комурджи Р.З. Проблема соотношения музыкального стиля и исполнительской интерпретации. *Научный форум: Филология, искусствоведение и культурология* : сб. ст. по материалам II междунар. науч.-практ. конф. № 2(2). Москва : Изд.«МЦНО», 2016. С. 5–9.

7. Кононова М.В. До проблеми формування категоріального апарату теорії музичного виконавства. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*. Вип. 91: Виконавське музикознавство: методологія, теорія майстерності, інтерпретаційні аспекти. Київ, 2010. С. 197–209.

8. Крицький В. Формування художньо-інтерпретаційного мислення музиканта-виконавця. *Музичне виконавство. Наук. вісник НМАУ імені П.І. Чайковського*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 110–122.

9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 304 с.

10. Ляшенко О.Д. Художньо-педагогічна інтерпретація музичного твору у професійній підготовці майбутнього вчителя музики : автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.04 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2001. 19 с.

11. Мазель Л. Строение музыкальных произведений. 3-е изд. Москва : Музыка, 1986. 528 с.

12. Москаленко В.Г. Аналіз у ракурсі музикознавчої інтерпретації *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського* : науковий журнал. № 1. Київ : НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2008. С. 106–111.

13. Олексюк О.М. Ціннісно-сміслова інтерпретація як творча самореалізація музиканта-виконавця. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*. Вип. 82: Виконавське музикознавство. Київ, 2009. С. 295–302.

14. Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ : Освіта України, 2008. 274 с.

15. Роджерс К. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии. 1990. № 1. С. 164–168.

16. Савенко С.И. Музыкальный текст как предмет интерпретации: между молчанием и красноречивым словом. *Искусство XX века как искусство интерпретации* : сб. ст. Н. Новгород, 2006. С. 318 – 332.

17. Сковорода Г. Поезія. Байки. Трактати. Діалоги. Твори: У 2-х т. Київ, 1994. Т. 1. 339 с.

18. Способин І.В. Музыкальная форма : Учебник. 6-е изд. Москва : Музыка, 1980. 400 с.

19. Харченко П.В. Формування готовності до професійного саморозвитку у майбутнього педагога-музиканта : дис. канд. пед. наук. 13.00.04. Захищена 14.04.2004. Київ, 2004. 246 с. Бібліогр. 205–227 с.

20. Юник Д.Г. Виконавська надійність музикантів: зміст, структура і методика формування : монографія. Київ : ДАККіМ, 2009. С. 19.